

“MƏCMƏÜŞ-ŞÜƏRA” ÜZVLƏRİNİN YARADICILIĞINDA DİNİ MOTİVLƏR

Səbinə ƏHMƏDOVA,

*Əlyazmalar İnstitutunun Farsdilli əlyazmalar şöbəsinin
aparıcı elmi işçisi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
ehmedova3@mail.ru*

AÇAR SÖZLƏR: *Mirzə Ağadadaş Müniri, Qurani-Kərim, Əhli-beyt, mərsiyə, qəsidə,
növhə.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Мирза Агададаш Мунери, Священный Коран, Ахль аль-
байт, элегия, ода, причитание.*

KEY WORDS: *Mirza Aghadadash Muniri, Holy Quran, Ahl al-bayt, elegy, ode, noha.*

Giriş

İslam dininin yayılmasından sonra Azərbaycan ədəbiyyatı müqəddəs Qurani-Kərimin ayələrinin işığı ilə rəvnəqlənmiş, zənginləşmiş, gözəlləşmiş, qüdrətini qat-qat artırmışdır. Xəqani, Nizami, Nəsimi, Xətai, Füzuli kimi klassiklərimizin ədəbi irsinin cövhərini mübarək Quran ayələrindən süzülən misilsiz dünya və axirət şərbəti təşkil etmiş, öz yaradıcılıqları ilə onlar dünya ədəbiyyatına qiymətsiz gövhərlər bəxş etmişlər.

XIX əsrin ikinci yarısı-XX əsrin əvvəllərində Bakı mühitində yetişmiş şairlər də Qurani-Kərimin hikmət, ibrət və nəsihətlərini meyar seçmiş, sələfləri kimi poetik qanunları Quran ayələrinin yüksək qanunları əsasında nizamlamış, əsərlərini Müqəddəs Kitabımızdan qaynaqlanan bəlağət elmi ilə ehtiva etmişlər.

“Qurani-Kərimin bəlağəti, məntiqi, elmiliyi və həmişəyaşarlığı, eləcə də mövzu genişliyi və bu mövzuların əbədi aktuallığı (hekayələr, dəvət, ehkamlar və s.) ədəbiyyatın hər dönəmində zamanla səsləşərək onun ana xəttini təşkil etmişdir. Qurani-Kərim açıq ayələr, parlaq dəlillər, aydın bürhanlar, yüksək qanunlar, düzgün nizamlar məcmusudur. Yerdəkiləri hidayət etmək üçün göydən gələn nurdur. Qurani-Kərim öz məqsəd və qayəsi, söz və üslubu, məna və onun çalarları ilə möcüzədir. Ruhun ən gözəl tərbiyəçisi və müəllimidir. Bu baxımdan ədəbiyyatın hər bir qolunda - istər klassik, istərsə də aşiq yaradıcılığında - ruhun, xilqətin ən gözəl tərbiyəçisi olan Quranın hikmət, ibrət və nəsihətləri həmin dövrün ictimai-siyasi və mədəni durumuna uyğun tərzdə ədəbiyyatın özülünü təşkil etmişdir” [1, s.250].

Bakıdakı “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin görkəmli nümayəndələrindən olan Mirzə Ağadadaş Müniri müqəddəs Qurani-Kərimi Uca Allahın nurunun əlaməti hesab edərək öz fikrini bu şəkildə bəyan edir:

Sənsən ol kənzi-xəft, dəryayi vəhdət gövhəri,
Nurinin asarı Quran, məzhərindir Ənbiya.

Gərçi “əhbəbtü” buyurmuşdur Həq, “ərəf”¹ kəlməsin,
Ey Müniri, kim yetər ol kənzə ki, olmuş xəta [2, s.11].

¹ Mən gizli bir xəzinə idim, tanınmaq üçün xilqət aləmini yaratdım.

“Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin çox tanınmış simalarından olan Haşım bəy Saqib (1870-1931) Müqəddəs Kitabımızın ecazını, hikmətlərini, zənginliyini anlamadan onun adından danışanlara, özünü əhli-Quran adlandıranlara bu şəkildə müraciət edir:

Ey qoyan adın yalandan mən müsəlmanam, demə,
Sən nəşən hərgiz soruşsa, əhli-Quranam, demə,
Əhli-Quranın adın xar etmə, Səlmanəm, demə,
Hansı bir mizan ilə yəni müsəlman olmuşuq [3, s.320].

Əsərləri ilə hətta dahi Seyid Əzim Şirvanini məftun edən “Məcməüş-şüəra” ədəbi məclisinin üzvü Mirzə Əbdülxaliq Yusif (1851-1924) Qurani-Kərimə olan intəhasız rəğbətini belə bəyan edir:

Yox imiş heç tərəfdə əbədü elmi kəmal,
Nə ki, var elmü kəmal aləmi-ürfanda imiş.

Sureyi-Yusifə get diqqət ilə eylə nəzər,
Yusifə, eşqü məhəbbət sözü Quranda imiş [4, s.117].

“Məcməüş-şüəra”nın başqa bir görkəmli üzvü Əbdülxaliq Cənnəti Mövlanə Füzulinin:

Ya Nəbi, lütfün Füzulidən kəm etmə ol zaman,
Kim, olur təslim miftahi-dəri-güfran sana.

məqtə-beyti ilə bitən əsərindən təzmin etdiyi “Təhniyəti-Eydi-Mövlud” nətində sevgili Peyğəmbərimiz Həzrət Məhəmməd (s) doğrularkən bütxanaların uçduğunu, atəşpərəstlərin məbədi “Atəşi-Pars”ın söndüyünü, cəhalət içində uçuruma yuvarlanan bəşər övladının səadətə, zülmətdən qurtulub işığa qovuşduğunu zəngin poetik lövhələrlə göz önünə gətirir:

Doğdu gün, saldı işıq aləmə Məvludi-Nəbi,
Qoydu dünyaya qədəm yəni Rəsuli-ərəbi.

Kəbə bəmindən enib bu gecə tağuti-Həbəl,
Taği-Kəsrəyə düşüb bu gecə asibü xələl,
Atəşi-Pars söndüb, Savə-olubdur ısfəl,
İlləti-qəl edübdür səni Xələqi-əzəl,
Ey vücudin əsəri xilqəti-əşya səbəbi [5].

Uca Yaradan “Maidə” surəsinin 3-cü ayəsində buyurur: “...Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim, sizə olan nemətimi (Məkkənin fəthi, islamın mövqeyinin möhkəmlənməsi, Cahiliyyə dövrünün bir sıra zərərli adətlərinin aradan qaldırılması və i. a.) tamamladım və sizin üçün din olaraq islamı bəyənib seçdim...” Əbdülxaliq Cənnəti “Eylədin dinini “əkməltü” ilə müstəhkəm” - deyərkən Allah-Təalanın sevgili Peyğəmbərimizə (s) yüz min müsəlmanla birlikdə Kəbə ziyarətindən qayıdarkən Qədiri-Xum vadisində son olaraq nazil etdiyi bu ayəni nəzərdə tutur. Uca Yaradan müqəddəs Qurani-Kərim və İslam dini ilə bəşəriyyətə göndərdiyi səmavi kitabları və dinləri tamamladı. Çünki bəşər övladı üçün bundan da daha üstün inkişaf proqramı, hidayət qaynağı ola bilməz.

“Məcməüş-şüəra”da xüsusi yeri olan, qəzəlləri, qitələri, növhələri və tənqidi şeirlərində dövrün eybəcərliklərini əks etdirən, türkcülük ideyasını nəfis şəkildə təbliğ edən Hacıəli Pərişan (1876-1944)

güclü üslubu ilə ədəbi məclis üzvləri tərəfindən sevilmişdir. O, “Baxdıqca” rədifli əsərində şeytana uymuş insanları, bolşeviklərə satılmış vətən xainlərinin üzüdnüklüyünü tənqid edir. Şeirin yazıldığı dəqiq tarix məlum olmasa da, şairin azğınlaşmış bolşeviklərin zülmündən şikayət etdiyini nəzərə alaraq bu əsəri XI Qızıl Ordunun Azərbaycanı işğalından sonra qələmə aldığı ehtimal oluna bilər. Şair bir gün onların Uca Allah tərəfindən cəzalarına çatacaqlarına inanır və Qurani-Kərimin mübarək ayələrindən bunun aydın şəkildə anlaşıldığını əlvan poetik boyalarla bəyan edir:

Olur büryan könül bu gərđişi-dövrənə baxdıqca,
Təhəyyür əqli məhv eylər gözəl insanə baxdıqca.

Nə taledi İlahi, bilməzəm bu əhli-aləmdə,
Əsarətlə rəzalət hökm edər hər yanə baxdıqca.

Edər dərdü qəmim əfzun günü-gündən bu məhnət kim,
Vətən övladinə dönmüş Vətən zindanə baxdıqca.

Necə dindaş, vətəndaş, necə arkadaşlıqdır,
Sərasər eyləyirlər din evin viranə baxdıqca.

Alır bu intiqami, yerdə qoymaz Həzrəti Bari,
Bunu isbat eylər ayeyi-Quranə baxdıqca [6, s.44].

“Məcməüş-şüəra”da layiqli yer almış buzovnalı Məhəmmədismayıl Asi öz müsəddəsində İslam dininin əğyarlardan, kafirlərdən, allahsızlardan, indiki dillə desək, islamafoblardan, dinimizə böhtanlar yağdırılardan, fitnə-fəsaddan qorunması üçün Allah-Təalaya dua edir:

Təneyi-əğyaridən İslamı Allah saxlasun,
Hərfi-nəhamvaridən İslami Allah saxlasun,
Ənfusi-əmmaridən İslami Allah saxlasun,
Çeşmi-bəd ənzaridən İslami Allah saxlasun [7, s.81].

Buzovnalı Məhəmmədismayıl Asinin əlyazması M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda “Növəcət və qəsidəcat” adı altında B-1473/3098 şifri ilə mühafizə olunur. Bundan başqa, M.F.Axundzadə adına Azərbaycan Milli Kitabxanasında 254 səhifəlik türkcə qəzəlləri saxlanılır. Sözügedən kitabı Əliabbas Müznib tərtib etmiş, 1917-ci ildə Bakıda Orucov qardaşlarının nəşriyyat-mətbəəsində çapdan buraxılmışdır.

Məhəmmədismayıl Asi ateizm ideologiyasının tüğyan etdiyi, İslam dinindən danışanların təqiblərə məruz qaldığı bir dövrdə qəddar rejimdən qorxmamış, iştirak etdiyi məclislərdə dini mövzularda şeirlər söyləmiş, İslamın tarixindən və əhkamlarından söhbət açmışdır.

Bakı ədəbi məclisinin görkəmli nümayəndələrindən Kərbəlayi Rzaəli Nazimin (1856-1926) yaradıcılığını əsasən mərsiyə və qəsidələr təşkil etsə də, eyni zamanda həcvlər və zəmanəsindən şikayət ruhunda şeirlər yazmışdır. Kərbəla müsibətinin ruhunda qoyduğu əbədi həzinliyin təsiri altında qələmə aldığı növhələrindən birində şair İmam Hüseyinin (ə) münafıqlar, allahsızlar tərəfindən vəhşicəsinə başı kəsilib nizəyə taxılma belə, dilindən müqəddəs Qurani-Kərim ayələrinin zikrinin düşmədiyini, bununla da mömin bəndənin, təqva sahibinin Müqəddəs Kitabımıza necə bağlı olduğunu olduqca hüznü lövhələrlə canlandırır:

Bir tərəfdə şahidin ol sərvəri mülkü-hicaz,
Eylədi öz Xaliqiylə sübhədin razi-niyaz.
Razıyam ya Rəbbi, öz qanımla alsam dəstəmaz,
Nizə başında başım, zikri dilim Quran ola.

Raziyəm başım kəsilsin ey xudayi binəzir,
Xeymələr qarət ola, olsun əyalım dəstgir.
Naqə üstə baş açuq Zeynəb gedə Şamə əsir,
Nazim hər gün nəzm edə bu möhnəti suzan ola [8, s.115].

Əlyazmalar İnstitutunda fond 9, s/v, 422 şifri altında Cəfər Rəmzinin topladığı materiallar içərisində Bakı ədəbi mühitinin görkəmli nümayəndələrindən biri Kərbəlayi Muxtar Bisavad (1847-1938) haqqında geniş məlumat vardır.

Kərbəlayi Muxtar Bisavad nə elmi, nə də dini təhsil almışdır. Lakin Əhli-beytə (ə) olan sonsuz sevgisi onu güclü təbə malik olan Əhli-beyt şairinə çevirmişdir. Yaradıcılığını əsasən mərsiyələr, qəsidələr, növhələr təşkil edən şair qəsidələrindən birində müqəddəs Quranın qiyamətə aid surələrində bəhs olunan qiyamət gününü xatırlayır, həmin gün zülmkarların, zinakarların, riyakarların, yalançıların yerlə-yeksan olacaqlarını, zəatən Hüseyin Cavidin təbiriylə desək, qan püskürən, atəş savuran şahların, ulu xaqanların, kralların, var-dövləti ilə öyünənlərin bir gün sonunun gələcəyini, qaçılmaz olan ölümün onları da haqlayacağını, təmiz, halal insanların müqəddəs dərgaha, yəni behiştə gedəcəklərini “Gedəcək” rədifli ilə olduqca nizamlı şəkildə vurğulayır:

Ey dil, aldanma muradınca bu dövran gedəcək,
Kim gələn kimsə bu viranəyə nalan gedəcək.

Bir nəfər qalmayacaqdır bu fəna aləmdə,
Şahü-dərvişü gəda, cəhilə ürfan gedəcək.

Rahi-cananda çalış, cəhd elə sabitqədəm ol,
Çünki axır rəhi-cananə tərəf can gedəcək.

Hər kim aqildir onun məskəni Həqq dərgəhidir,
Sanma ol pak, müqəddəs yerə nadan gedəcək.

Hanı Rüstəm, hanı Qarun, bu xərabədə,
Hələ minlərlə gəlib Rüstəmi-dastan gedəcək [9, s.15].

XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində Bakının Maştağa kəndindəki ədəbi mühitdə kifayət qədər şairlər yetişmişdi. Bəhs etdiyimiz Kərbəlayi Muxtar Bisavad və Kərbəlayi Rzaəli Nazim onların ən görkəmliilərindən idi. Maştağa ədəbi mühitində Zəbih Məşədi İsmayıl oğlu (1823-1928), Atababa Hicri Məştəqəli (1863-1922), doğum və ölüm tarixi dəqiq məlum olmayan Mirzə Əliməhəmməd İmamməhəmməd oğlu, Hacıbaba Əxkər Mömin oğlu (1863-1941), Məhəmmədəli Şəfai (1890-1967), Mirmahmud Nuri (1895-1958) və sair şairlər də ədəbi yaradıcılıqla məşğul olurdular.

Kərbəlayi Mircəlal (1870-1937) onların arasında öz dəsti-xətti, üslubu, şeirin qanunlarını dərinədən bilməyi ilə seçilirdi. Maştağa əhli bu mömin insana xüsusi hörmət və rəğbətlə yanaşırdı. O, 1918-ci ildə iki yüzdən çox daşnakı məhv etmiş Qoçu Nəcəfçulunun başçılığı ilə səksən faizi ermənilərdən, iyirmi faizi ruslardan ibarət olan daşnak-bolşevik neofaşist hərbi birləşmələrinə qarşı

igidliklə savaşan Maştağa qarnizonunun ən şücaətli döyüşçülərindən biri olmuşdur. Bu qarnizonda Xunxarlar məhəlləsindən Məşədi Cəbrayıl, Kərbalayi Fərəməz, Kərbalayi İsrafil, Əbdülkərim, Əlihəsən, Məmmədhasən, Balaəhməd, Xanəhməd, Güləhməd, Keçəllər məhəlləsindən Əziz Əbdüləzim, Seyidlər məhəlləsindən Seyid Hacınin uşaqları, Hacı Mirabutalib, Hacı Mirpaşa, yüzə qədər daşnakı gəbərdən Mir İbrahim ağa, eyni zamanda Qoçu Mirsəlimin dəstəsi qərar tutmuşdu. Mircəlal da bu qorxubilməz, heyrətamiz rəşadətə və vətənpərvərliyə malik olan igidlərin arasında döyüşərək vəhşicəsinə qətlə yetirilən xalqın qisasını almış Bakını və onun bir sıra kəndlərini tamamilə işğal edilməkdən qorumuş, savaşı meydanında düşmənin canını lərzəyə salmışdır. Sona Xəyalın yazdığına görə, 1918-ci ilin avqustunda Azərbaycanı xilas etmək üçün köməyə gələn Qafqaz İslam Ordusunun türk əsgərləri maştağalı igidlərlə birlikdə daşnaklara qarşı savaşa qatılmaq istəyən paşalardan biri bayrağı Mir Cəlala vermişdir. Düşmənin hücum zamanı bayraq bağlı olmalı ikən Mircəlal onu açıq aparmışdır. Paşa səbəbini soruşanda şair cavabında demişdir:

- O vaxt Həzrət Əli əleyhissalam İslam bayrağını açıq aparırdı, çünki bilirdi ki, qalib gələcək. İndi mən də bilirəm ki, biz qalib gələcəyik, ona görə də bayrağı açıq aparıram.

Bəsirət gözü açıq olan şair təxəyyülünü işə salarkən saxtakarlığa, mübaligəyə, yalana yol verməmişdir. O, Müqəddəs Kitabımızın mübarək ayələrinə, İslam Peyğəmbərinin (s) hədislərinə söykənərək poetik gövhərlər, dürlər yaratmışdır:

Ey bölən qəhvərə içrə tifillikdə əjdahar,
İsminə nazil olan la Seyfə illa Zülfüqar.
Sureyi-vənnəcmə məqsəd, “Həl-əta”ya tacidar,
Yeddi “ha”, “mim”, “əlif”, “lam”, mimə şövkət ya Əli [10, s.56].

Şair “Sureyi vənnəcmə məqsəd” deyərkən ola bilsin ki, “ən-Nəcm” (“Ulduz”) surəsini nəzərdə tutur. Bu surədə Uca Allah Həzrət Məhəmmədin (s) mələk Cəbraili (ə) həqiqi şəklində gördüyünü, Peyğəmbərin (s) Meraca yüksələrkən “Sidrətül-Müntəha”ya, yəni Allahın yaratdığı bütün xilqətlərin, o cümlədən mələklərin belə qalxa bilmədikləri yüksəkliyə qalxdığını bəyan edir.

Nəticə

Beləliklə, XIX əsrin ikinci yarısı-XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən “Məcməüş-şüəra” bu fikirdə idi ki, xalqın gələcəyinin inkişafı yalnız İslam dini ilə mümkündür. Lakin onu qoruyub yeni tarixi şəraitə uyğunlaşdırmaq lazımdır. Bu səbəbdən də yeniyetmələr, gənclər ilahiyyat elmləri ilə yanaşı, dünyəvi elmləri də öyrənməli və imkanları daxilində özlərindən sonra gələn nəsillərə tədris etməlidirlər. “Məcməüş-şüəra” üzvləri öz publisistik əsərlərində, şeirlərində göstərirdilər ki, müasir cəmiyyəti didib-parçalayan mübarizələrə, müharibələrə yalnız bu vasitə ilə son qoymaq olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Mahirə Quliyeva. Aşıq yaradıcılığı və dastanlar Şərq poetikası və İslami dəyərlər baxımından. AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Bakı: Elm və təhsil.
2. Mirzə Ağadadaş Müniri. Əsərləri. Nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal. Bakı: 2018.
3. Haşım bəy Saqib. Divan. Tərtib edən və nəşrə hazırlayan: Hacı Mustafa Mailoğlu. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlar, 2009.
4. Mirzə Əbdülxalıq Yusif. Qəzəllər. Toplayıb nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: 2012.
5. "Təzə həyat" qəzeti. 1907-ci il. № 11.
6. Hacıəli Pərişan. Gəl edək hümməti qeyrət. Nəşrə hazırlayan: Sona Xəyal. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlar, 2005.
7. Buzovnalı Məhəmmədismayıl Asi. Naşir: Rəhimağa İmaməliyev. Bakı: Boz oğuz nəşriyyatı, 1997.
8. Kərbəlayi Rzaəli Nazim. Mərsiyələr. Tərtibçilər: Kərbəlayi Maralallahverdi Axundzadə, Hacı Əyyub Rzayev. Bakı: Sifariş ədəbiyyatı, 1992.
9. Kərbəlayi Muxtar Bisavad. Əsərləri. Toplayıb nəşrə hazırlayan və ön sözün müəllifi: Sona Xəyal. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Ekoprint, 2017.
10. Sona Xəyal. Maştağa ədəbi mühiti və Mir Cəlal. AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Bakı: Nurlan, 2007.
11. Aşıq Ələsgər. Şeirələr, dastan-rəvayətlər, xatirələr. Bakı: Çinar-çap, 2003.

Сабина Ахмедова

**РЕЛИГИОЗНЫЕ МОТИВЫ В ТВОРЧЕСТВЕ УЧАСТНИКОВ
“МАДЖМА УШ-ШУАРА”**

РЕЗЮМЕ

После распространения ислама в Азербайджане азербайджанская литература обогатилась, прославила и приумножила свою мощь светом благословенных аятов Священного Корана. Наследие всех наших классиков, в том числе Хагани, Низами, Насими, Хатаи, Физули и других, извлекло пользу из стихов священного Корана и наделила мировую литературу бесценными примерами.

Поэты, выросшие в Баку во второй половине 19 века и в начале 20 века, также выбрали в качестве критерия мудрость, уроки и советы Священного Корана, как и их предшественники, и ссылались в своих произведениях на красноречию Священного Корана.

Sabina Ahmedova

**RELIGIOUS MOTIVES IN THE CREATIVITY OF THE
“MAJMA USH-SHUARA” MEMBERS**

SUMMARY

After the spread of Islam in Azerbaijan, Azerbaijani literature enriched, glorified, and multiplied its power with the light of the blessed verses of the Holy Quran. Heritage of all our classics, including Khagani, Nizami, Nasimi, Khatai, Fuzuli and others benefited from the verses of the blessed Quran and endowed the world literature with priceless examples.

Poets who grew up in Baku in the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century also chose the wisdom, lessons and advice of the Holy Quran as a criterion as their predecessors and embraced their works with the science of eloquence deriving from the Holy Quran.